

KÄSIKIRJA SAAMELAISEN IKÄÄNTYNEEN KOHTAAMISEEN

Lapin hyvinvointialue
Lappi buresveadjinguovlu
Laapi pyereestvaijeemkuávlv
Lappi pue'rrvääjjamvu'vdd

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Sisällysluettelo

1	Tavoitteet ja tarkoitus	3
2	Yhdenvertaiset palvelut säädetään laissa	4
3	Kulttuurin näkyminen sote-palveluissa	8
4	Kulttuuristen piirteiden tunnistaminen	10
5	Kulttuuriymmärryksen oppimisprosessi	12
6	Saamen kielen ja saamelaisen kommunikaatiotavan merkitys vuorovaikutuksessa	14
7	Saamelainen elämäkatsomus hyvinvoinnin tukijana	16
8	Ikääntynyt saamelaisen kulttuurin säilyttämisen voimavarana	19
9	Kulttuurisesti turvalliset ikääntyneiden palvelut	21
9.1	Saamelainen kulttuurisesti turvallinen kotihoito	22
9.2	Kulttuurinen turvallisuus palveluasumisessa	24
9.3	Muistisairauden huomioiminen saamelaisen asiakkaan kohdalla	26
10	Loppusanat	29
	Hyödyllisiä materiaaleja ja linkkejä	30
	Lähteet	31

1 Tavoite ja tarve

Tämä käsikirja on tehty kulttuurisen reflektoinnin tueksi sosiaali- ja terveysalan henkilöstölle, jotka työssään kohtaavat tai voivat kohdata saamelaisia ikääntyneitä ja heidän omaisiaan.

Lait velvoittavat viranomaisia, sekä sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstöä ottamaan huomioon asiakkaan äidinkieli, kulttuuri ja vakaumus. Niissä ei kuitenkaan kerrota, kuinka se tehdään. Käsikirjan tavoitteena on antaa valmiuksia ymmärtää kulttuurilähtöisen kohtaamisen merkitystä, ja auttaa soveltamaan omaa kulttuurista osaamista asiakastyössä.

Saamelaisen ikääntyneen hyvän hoidon, hoivan ja palvelun tavoitteena Lapin hyvinvointialueella on, että asiakkaan yksilölliset tarpeet huomioidaan hoito- ja palvelupolun jokaisella askeleella. Asiakkaan taustatietoihin perehtyminen auttaa huomioimaan saamelaisen asiakkaan yksilölliset tarpeet. Käsikirjan liitteenä on saamelaisen asiakkaan taustatietolomake, jota voi vapaasti hyödyntää asiakastyössä.

Tekstin lomassa on herätteleviä kysymyksiä, jotka haastavat sinua pohtimaan omaa kulttuurista taustaasi ja siihen liittyviä arvoja, normeja ja ennakkoluuloja. Käsikirjan tavoitteena on, että opit refleктоimalla tunnistamaan kulttuurien väliset eroavaisuudet omasta näkökulmastasi ja arvostamaan niitä työssäsi saamelaisten ikääntyneiden kanssa.

Jos haluat perustietoa saamelaisista alkuperäiskansana, niin käsikirjan lopussa olevassa liitteessä on koottuna hyödyllisiä linkkejä ja vinkkejä erilaisiin materiaaleihin.

2 Yhdenvertaiset palvelut säädetään laissa

Suomen ainoana alkuperäiskansana saamelaisten oikeuksista säädetään laissa ja sekä kansainvälisissä alkuperäiskansaoikeuksia koskeissa julistuksissa. Ne asettavat erityisvaatimuksia saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisestä saamelaisten kotiseutualueella. Saamen kielilain toteutumista turvaamaan, voivat julkivhallinnon organisaatiot hakea korvamerkittyä valtionavustusta henkilöstön saamen kielen opiskelusta liittyviin kustannuksiin sekä saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen toteuttamiseen.

Lapin hyvinvointialueen palveluissa pyritään oletusarvoisesti huomioimaan saamen kielet ja saamelaiskulttuuri. Alueen sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön tehtävänä on taata saamelaiselle ikääntyneelle lakisääteisten oikeuksien toteutuminen. Lisäksi alueella työskentelee valtion erillisrahoituksella alueen kieli- ja kulttuuritaustaa tuntevaa henkilöstöä, jonka tehtävänä on tukea saamelaisen ikääntyneen pärjäämistä omassa elinympäristössään.

Kuva 1. Saamelaisten kotiseutualue, sinisellä kolttala-alue (Lähde: mukailen <https://www.samediggi.fi/ydintehtava/>)

Yhdenvertaiset palvelut säädetään laissa

Lait turvaavat tasavertaiset palvelut saamelaisille ikääntyneille:

- Perustuslaki (731/1999) määrittelee oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin.
- Päätökset, asiakirjat ja lomakkeet on mahdollista saada omalla äidinkielellään.
- Saamenkielilain (1086/2003) mukaan saamelaisten kotiseutualueella asuvalla asiakkaalla on oikeus saada palvelua omalla äidinkielellä viranomaisten kanssa asioidessaan.
- Mikäli saamenkielistä työntekijää ei ole saatavilla, voidaan käyttää asiakkaalle maksutonta tulkkauspalvelua.
- Lait sosiaalihuollon asiakkaan (812/2000) sekä terveydenhuollon potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) takaavat oikeuden oman kielen ja kulttuurin säilyttämiseen ja ylläpitämiseen sosiaali- ja terveyspalveluissa.
- Yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) lausutaan syrjinnän estosta. Lain mukaan positiivista erityiskohtelua voidaan toteuttaa niissä tilanteissa, kun pyrkimyksenä on tosiasiallinen yhdenvertaisuus ja syrjinnän haittojen ehkäisy.

Yhdenvertaiset palvelut säädetään laissa

Lisätietoja saamelaisten oikeuksista, alkuperäiskansoihin liittyvistä asetuksista sekä palveluiden järjestämisestä:

- Saamelaiskäräjät, sosiaali- ja terveys. Saatavilla:
<https://www.samediggi.fi/toiminta/sosiaali-ja-terveys/>
- Alkuperäiskansa saamelaiset ja ihmisoikeudet. Saatavilla:
<https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/CVv2c99c4knHr0vtQKCd0XDhdl/Alkuperaiskansa%20saamelaiset%20ja%20ihmisoikeudet%20koulutuskokonaisuus.pdf>
- Alkuperäiskansa saamelaiset ihmisoikeuskoulutus. Saatavilla:
<https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/ihmisoikeuskoulutus/tietoa-ja-materiaaleja-teemoitta/alkuperaiskansa-saamelaiset-ihmisoikeudet/>

Suomessa puhutaan kolmea saamen kieltä: pohjoissaamea, koltansaamea ja inarinsaamea. Pohjoissaame on Suomessa puhutuista saamen kieliryhmistä suurin ja sitä puhutaan myös Ruotsissa ja Norjassa.

3 Kulttuurin näkyminen sote-palveluissa

Palveluiden tavoitteena on yhdenvertaisuus ja syrjimättömyyden periaate. Samaan aikaan palveluita yhdenmukaistetaan, jotta voidaan taata samanlaiset palvelut kaikille. Saamelaisen näkökulmasta palveluiden yhdenvertaisuus vaatii ensin omakielisten ja kulttuurinmukaisten palveluiden olemassaoloa – samat palvelut kaikille eivät tarkoita yhdenvertaisuutta (Grönmo 2023).

Nykyinen palvelujärjestelmämme ja siinä käytettävät menetelmät eivät välttämättä toimi sellaisenaan saamelaisen kanssa työskennellessä, vaan vaativat kulttuurisen arvopohjan analysointia ja reflektointia herättääkseen luottamusta saamelaisissa asiakkaissa. Mahdollisuus oman kielen käyttöön suullisesti ja kirjallisesti voi tuoda palvelut lähemmäksi asiakasta, jonka vuoksi esimerkiksi esitteiden ja lomakkeiden kääntäminen saamen kielille on suositeltavaa. (Boine 1997.)

Saamenkansaa yhdistää assimilaatio ja oman kielen pakkomenettämisen historia, jolla voi olla jopa sukupolvien ylittävä vaikutus yksilön terveyteen ja kokemuksiin. Assimilaation seurauksena osa saamelaisista ei puhu enää omaa äidinkieltään ja he eivät ole välttämättä opettaneet sitä edes omille lapsilleen. He eivät välttämättä myöskään pyydä omakielisiä palveluita. Oman kielen menettämiseen liittyvällä traumalla ja häpeällä voi olla pitkäaikaisia vaikutuksia yksilöön ja yhteisön jäseniin, mutta on mahdotonta tietää miten ne ilmenevät yksittäisten ihmisten elämässä ja terveydessä. Asia on kuitenkin hyvä tiedostaa.

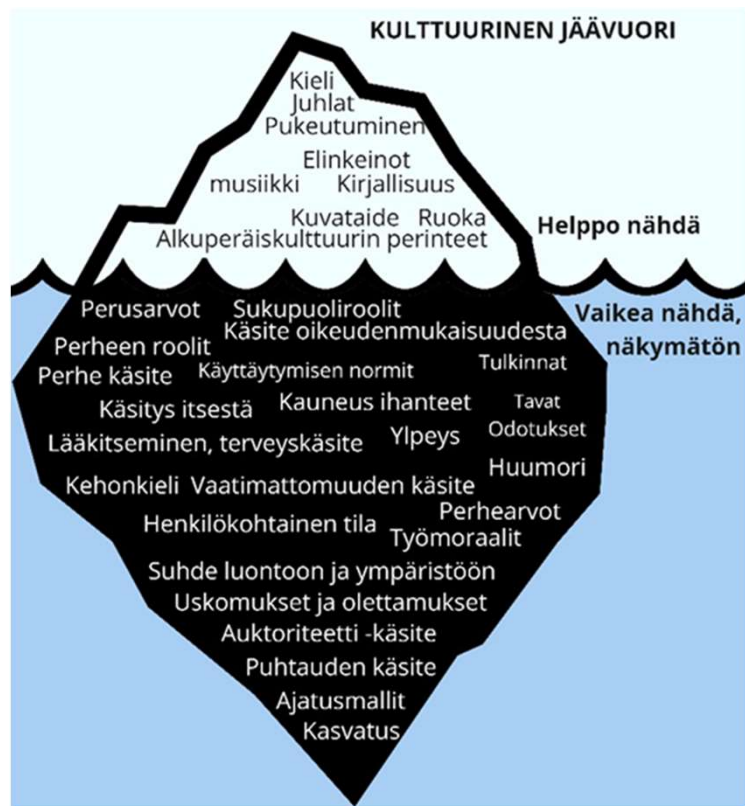
Kulttuuriymmärryksen kasvattamiseen olisi hyvä panostaa sosiaali- ja terveystalouden jokaisella tasolla, jotta esihenkilöiden ja henkilöstön tietoisuus kulttuurien erilaisista piirteistä parantuisi. Strategisena johtamiskeinona kulttuuriymmärrys voisi vähentää eriarvoisuutta ja ohjaisi organisaation jokaista työntekijää johtoryhmästä ruohonjuuritasolle - arvostamaan kulttuurista monimuotoisuutta.

Millä tavoin työpaikallasi huomioidaan eri kulttuuritaustaisten yksilölliset tarpeet?

Kuinka voisit itse vaikuttaa yhdenvertaisten palveluiden toteutumiseen?

4 Kulttuuristen piirteiden tunnistaminen

Kuva 2. Kulttuurinen jäävuori (mukaillen Hall 1976)

Oman kulttuurin muodostumiseen vaikuttavat arvomaailma, fyysinen ja sosiaalinen ympäristö, ystäväpiiri, ikä ja sukupuoli sekä omat asenteet ja mielenkiinnon kohteet. Kulttuuriin kuuluu myös ulkoisia piirteitä, kuten vaatetus, esineet ja taide, mutta ne ovat vain yksi osa kokonaisuutta. Saamelaisille oma puku, elinkeino ja esimerkiksi musiikki ovat arvokas osa yksilöllistä identiteettiä, jota halutaan vaalia ja säilyttää läpi elämän. Kulttuurin ymmärrys voi siis jäädä hyvin pinnalliseksi ja yksipuoliseksi jos kulttuuria tulkitaan vain ulkoisten piirteiden perusteella (kuva 2).

Pohdi omaa kulttuuriasi kulttuurisen jäävuorikuvion mukaisesti.
Millaisia elementtejä, tapoja ja arvoja siitä näkyy ja mitkä ovat pinnan alla?

Kulttuuristen piirteiden tunnistaminen

Se kulttuuri, johon synnyttään ja jonka parissa kasvetaan, antaa silmälasit, minkä läpi nähdään maailmaa ja opitaan arvoista, normeista sekä itseisarvoista. Nämä itseisarvot ohjaavat ihmisen käytöstä sekä sitä, kuinka tulemme toimeen eritaustaisten ihmisten kanssa. Tiettyyn kulttuuriin syntyminen antaa valmiudet ymmärtää omaa yksilöllistä kulttuuriympäristöään, mutta kokonaisvaltaisen kuvan saamiseksi koko ajan muutoksessa olevasta saamelaiskulttuurista vaatii pysähtymistä asian äärelle.

Oman kulttuurin sisäistä tuntemusta kutsutaan kulttuuritajuksi. Se poikkeaa kulttuuriymmärryksestä Aikion (2023) mukaan siten, että sitä ei voi opettaa, vaan se on sisäsyntyistä ja kytkeytyy omaan kieleen, kommunikaatiotapoihin, kulttuuriin ja ympäristöön, johon on syntynyt. Kulttuuritaju on ikään kuin tilannetajua, jossa intuitiivisten vaistot ohjaavat pikaista ratkaisua vaativissa tilanteissa, sen mukaisesti, mikä tuntuu oikealta. Sitä ei pysty järjellä perustelemaan tai selittämään. Jatkuvan reflektoinnin ja kulttuuriymmärryksen avulla kulttuuritajua voi kehittää, jolloin luottamus intuitiivisten ratkaisujen tekemiseen asiakastyössä kasvaa.

Lapin hyvinvointialue
Lappi buresveadjinguovlu
Laapi pyereestvajeemkuávlu
Lappi pue'rrvääjjamvu'vdd

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

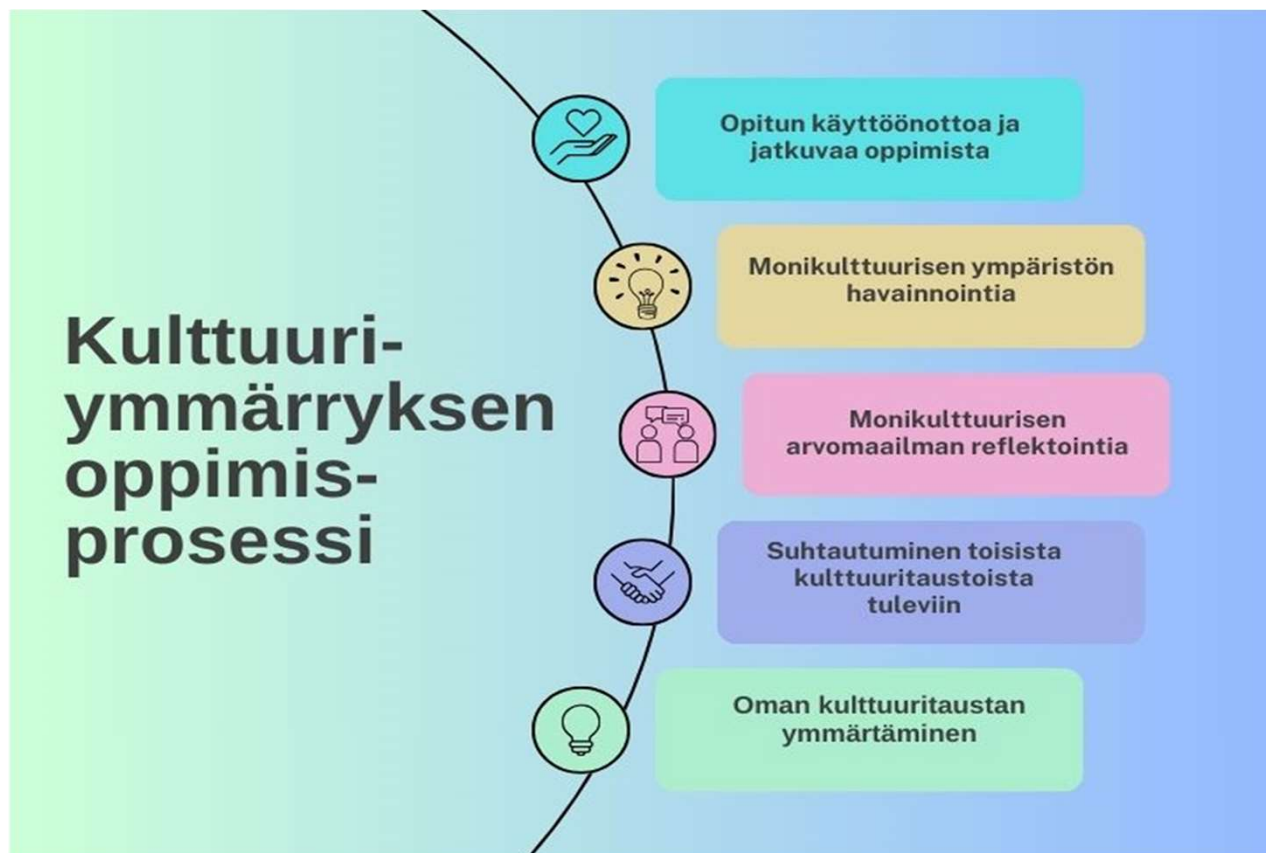

5 Kulttuuriymmärryksen oppimisprosessi

Mitään kulttuuria ei voi, eikä tarvitse tuntea läpikotaisesti. Riittää, kun on kiinnostunut oppimaan ja ymmärtämään sitä ja osaa soveltaa oppimaansa asiakaskohtaisiin.

Kulttuuriymmärrys on prosessi (Kuva 3.), jonka ensimmäinen vaihe käynnistyy pohdinnalla omasta kulttuurisesta taustasta, siihen liittyvistä arvoista, normeista ja historiasta. Tunnistettuaan omat silmälasit, minkä läpi katselee maailmaa, on helpompi peilata myös omaa arvomaailmaansa ja asenteita suhteessa toisiin kulttuureihin. Kulttuuriymmärrys auttaa hyväksymään, että toisesta kulttuurista tulevalta ihmisellä voi olla erilaiset arvot ja asenteet kuin itsellä. Kulttuuriymmärryksen oppimisprosessi ja vuorovaikutus eri kulttuuritaustaisten kanssa voi auttaa tuntemaan paremmin omaakin kulttuuria.

Kulttuuriymmärryksen oppimisprosessi ei välttämättä etene suoraviivaisesti vaiheesta toiseen, vaan tarvittaessa palataan edellisiin vaiheisiin.

Kuva 3. Kulttuuriymmärryksen oppimisprosessi, mukaillen Aikio, Aimo 2010

Missä vaiheessa kulttuurisen ymmärryksen oppimisprosessia sinä olet ja mitkä ovat tavoitteesi?

Tähän kysymykseen voit palata myöhemmässä vaiheessa uudelleen.

6 Saamen kielen ja saamelaisen kommunikaation merkitys vuorovaikutuksessa

Äidinkieli mielletään tunteiden kieleksi, jolla on myös merkittävä rooli osana ihmisen identiteettiä. Tunteita, tilanteita ja ilmiöitä pystytään kuvailemaan ja ymmärtämään monitasoisemmin omalla tunteiden kielellään, myös huumori voi olla kieleen sidoksissa. Toisaalta oman kielen kuuleminen luo turvaa ja lohduttaa hädän tai surun keskellä.

Saamelaisessa kommunikaatitavassa on lempeitä ja leikitteleviä piirteitä, jotka tuovat asianosaiset saman asian äärelle, olipa sitten kyseessä kummellus tai motivoiva kannustus. Kukaan ei ole yksin, vaan toimitaan (aktiivisesti) yhdessä omine vahvuuksineen ja voimavaroineen. Sille on tyypillistä myös epäsuorat ilmaisut: keskustellaan asian ympärillä, sen sijaan että sanottaisiin suoraan. Asiakas saattaa jakaa ongelmansa epäsuorasti, jolloin hän antaa toiselle vapauden tarjota tai olla tarjoamatta apua. Tällaisessa tilanteessa kumpikaan ei joudu epäsuotuisaan asemaan, vaan kyse on ennemminkin yhteisestä ongelmasta, johon haetaan ratkaisua.

Saamelaisen asiakkaan kanssa kannattaa edetä mielellään rauhallisesti jutustellen, ennen kuin siirrytään asiaan. Etenkin ensimmäisillä tapaamiskerroilla asiakas saattaa vasta kuulostella mistä on oikein kyse, eikä varsinainen avuntarve tule edes ilmi. Asiakkaan sanatonta viestintää tulisi tulkita hänen kulttuuristaan käsin, jotta vältetään väärinkäsityksiltä ja asiakas saa tarvitsemaansa apua.

Luottamuksen luomista asiakkaaseen voi edistää oman kielen kuuleminen. Aluksi edes muutaman sanan sanominen asiakkaan äidinkielellä voi murtaa jään ja luottamussuhteen rakentaminen helpottuu. Täydellisellä lausunnalla ei ole merkitystä, vaan yrittämisellä.

Saamenkielessä ei ole teittelyn muotoa, jonka vuoksi saamelaista asiakasta sinutellaan.

7 Saamelainen elämäkatsomus hyvinvoinnin tukijana

Saamelaisia ja muita alkuperäiskansoja yhdistää laaja elämäkatsomus ja käsitys terveydestä. Saamelainen elämäkatsomus liittyy luonnon kanssa yhdessä elämiseen, kahdeksan vuodenajan kierrossa. Vaikka elintavat ja ympäristö ovat muuttuneet, elävät arvot, käytännöt ja ajattelutavat ihmisten elämässä perimätietona kertomusten ja tarinoiden kautta.

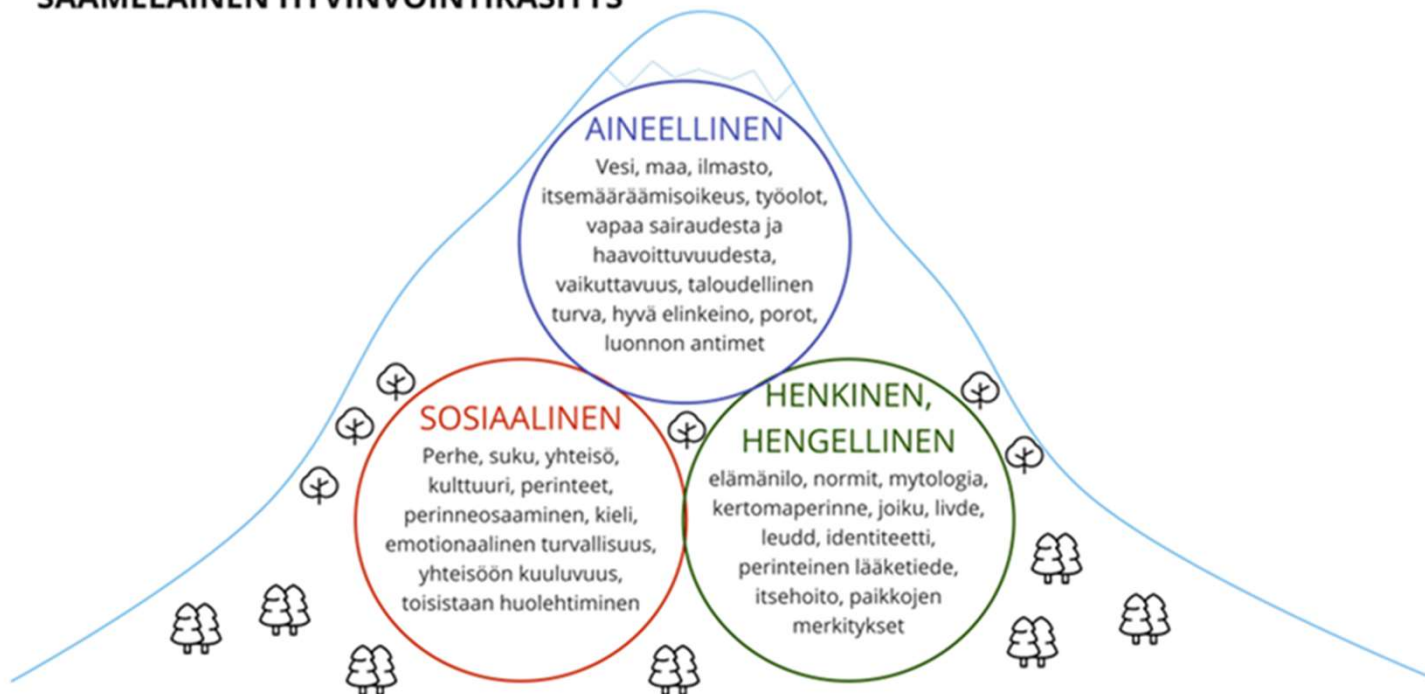
Sanonta: ”älä ota enempää kuin tarvitset” on yksi yleisimmin käytetyistä ohjenuorista luonnon tasapainon säilyttämiseksi. Saamelaisten birgen-, eli pärjäämiskulttuuri juontaa juurensa luonnon kanssa ja luonnon kautta pärjäämiseen, sekä siihen, että on pakko tulla toimeen muiden kanssa esimerkiksi elinkeinon liittyvän riippuvuussuhteen vuoksi.

Bongon (2012) mukaan saamelaiset kuvailevat kipua tai sitä kun keho ei ole täysin kunnossa epämukavuudeksi. Epämukavuuden tunne vaikuttaa koko kehoon ja se voi osittain johtua myös huolesta, kun keho ei toimi halutulla tavalla. Kehon hyvää oloa kuvataan puolestaan miellyttäväksi tai sopivaksi. Saamelaiset ikääntyneet voivat tulkita kehossa ja psyydessä tapahtuvia muutoksia luonnon ilmiöihin perustelemalla tai perinteisiin uskomuksiin liittyväksi. Niiden hoitoon on käytetty perinteisiä lääkintäkeinoja tai parantajia lääketieteen rinnalla.

Saamelainen pidetään yhteisönsä täysivaltaisena jäsenenä toimintakyvystään huolimatta, eikä häntä määritellä sairauden tai muun ulkoisen tekijän kautta. Ikääntyneen elämänlaadun ylläpitäminen ja parantaminen hänen oman kulttuurinsa ja omien toiveidensa mukaisesti edesauttaa tyytyväisyyden kokemuksen tunnetta. Se, että ikääntynyt pääsee sosiaalsiin tilaisuuksiin tai käymään itselleen tutuissa paikoissa, istuskelemaan porontaljalla ja syömään kuivalihaa tutun järven rannalla on parasta ravintoa mielelle.

SAAMELAINEN HYVINVOINTIKÄSITYS

Hyvinvoinnin tai sairauden tunteessa kyse on kokonaisvaltaisesta vaikutusten ketjusta. Saamelaista hyvinvointia (Kuva 4.) voi kuvata kolmen ison kokonaisuuden kautta: sosiaalinen, hengellinen ja aineellinen, joiden sisällä on vielä tarkemmin määriteltyjä asioita. Kuvion mukaan voidaan todeta, että terveystieteiden vastakohta ei olekaan sairaus, vaan osattomuuden kokemus omaan alueeseen, kulttuuriin ja yhteisöön. Kaikki nämä kolme kokonaisuutta yhdessä vaikuttavat saamelaisen terveyden kokemukseen, kuitenkin väheksymättä elintapojen ja elinolojen vaikutusta ihmisen terveyteen.

Kuva 4. Saamelainen hyvinvointikäsite, mukailen Jernström Elisabet och Johansson Henning, 1997

Väärti-suhteet nykyajan arjen turva

Saamelaisille oman laajan sukuverkoston lisäksi tärkeitä ihmissuhteita ovat esimerkiksi naapurit ja yhteisön jäsenet, sekä poronhoitajille oman siidan jäsenet, väärtit. Väärti on läheinen ja luotettava ihminen, johon turvaudutaan hädänkin hetkellä.

Väärti-suhteet ovat toimineet ihmisten välisten palvelujen, elintarvikkeiden tai tavaroiden vaihtokauppoihin perustuvina ihmissuhteina. Näiden suhteiden merkitys on vähentynyt, ehkä osittain hyvien sosiaalipalveluiden takia, mutta ovat kuitenkin edelleen voimissaan. Sosiaaliset yhteydet ja kuuluminen osaksi omaa kansaa, sukua ja elinkeinoa ei muutu ikääntymisen myötä, vaan heitä pidetään aktiivisina yhteisön jäsenenä kunkin omien voimavarojen mukaisesti.

Saamenkieliset kylätyöntekijät ja kotihoidon henkilöstö voidaan katsoa olevan nykyajan väärtiä saamelaisille ikääntyneille – läheisiä, luotettavia ihmisiä, jotka luovat arkeen turvallisuuden tunteen. He eivät ole vain työntekijöitä, vaan suhde on vastavuoroinen: työntekijä tukee ikääntyneen kotona pärjäämistä ja ikääntynyt puolestaan jakaa työntekijälle tärkeää hiljaista tietoa saamelaiskulttuurista.
(Balto, 2019 & 1997)

8 Ikääntynyt saamelaisen kulttuurin säilyttämisen voimavarana

Ikääntyneet ovat eläneet monta yhteiskunnallista murroskautta elämänsä aikana. Heillä on valtavasti hiljaista, tiedostamatonta tietoa ja sanastoa mm. luontoon, elinkeinoin, käsitöihin, musiikkiin, hengellisyyteen ja normeihin liittyen, joka opitaan vain elämällä kulttuurin sisällä. Saamelaisen yhteisöllisen kasvatustavan tavoitteena on opettaa lapsia pärjäämään elämässä ja luonnossa, sekä löytämään oman paikkansa yhteisössään, omine vahvuuksineen. (Aikio 2010 & Balto 1997.)

Lasten kasvatuksen on ajateltu kuuluvan koko suvulle ja ikääntyneillä on edelleen tärkeä rooli etenkin kielen ja kulttuurin siirtämisessä nuoremmille sukupolville. Ikääntyneillä on vahva tietotaito saamelaisesta käsityö- ja pukeutumiskulttuurista, sekä oman suvun erityispiirteiden näkyväksi tuomisessa asussaan tai käyttöesineissä. Nämä ovat syitä, miksi saamelaisten ikääntyneiden toivotaan pärjäävän kotonaan mahdollisimman pitkään, koska ilman heitä, kielen ja kulttuurin edistämisen koetaan jäävän vajaaksi.

Saamelaiset siirtävät niin tietoa, kuin elämänohjeitakin tarinoiden, kertomusten ja sanontojen kautta. Tarinat kulkevat mukana ihmisen elämänpolulla ja jossain kohdissa, esimerkiksi kun on tehtävä vaikeita päätöksiä, ne konkretisoituvat teoiksi. Kertomukset ja tarinoinnit ovat luonnollinen tapa siirtää perinnetietoa sukupolvelta toiselle. Useimmiten kertomukset ovat totuuteen pohjautuvia ja niiden tavoitteena on opettaa kuuntelijalle hyödyllisiä asioita tulevan varalle. Saamen kieli on täynnä kuvaavia sanoja esimerkiksi erilaisiin säätiloihin, ympäristössä näkyviin ja tapahtuviin ilmiöihin sekä perinteisissä elinkeinoissa tapahtuviin toimiin. Sen rikkaan ja monipuolisen sanaston säilyttäminen ja kehittäminen tapahtuu arjen askareiden lomassa, luonnollisessa ympäristössä.

Millaisia tarinoita tai sanontoja olet kuullut lapsuudessasi, joiden oppia olet tarvinnut elämässäsi ja siirtänyt niitä eteenpäin seuraaville sukupolville?

9 Kulttuurisesti turvalliset ikääntyneiden palvelut

Kulttuurisen turvallisuuden määritelmä liittyy oman kansansa jäsenenä olemiseen, yhteys oman kansansa arvoihin ja filosofiaan, sekä oman kielen ja kulttuurin vaalimiseen (Tuhiwai-Smith 2012).

Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden asiakkaana saamelaisella on oikeus säilyttää oma kielensä ja kulttuurinsa. Asiakkaalla tulisi olla mahdollisuus saada halutessaan saamenkielistä palvelua jo ennen ensimmäistä yhteydenottoaan ja siitä eteenpäin koko palvelupolun ajan. Kieli ja kulttuuri on huomioitava asiakkaan niin halutessa myös hoito-, kuntoutus- ja palvelusuunnitelmaa laatiessa.

Kuten aiemmin todettu, luottamussuhteen rakentaminen saamelaiseen asiakkaaseen voi viedä aikaa ja saattaa vaatia useamman tapaamisen. Saamelainen ikääntynyt ei välttämättä tuo ensimmäisellä tapaamisella esille niitä asioita, jotka tosiasiallisesti vaikuttavat hänen pärjäämiseensä ja toimintakykyynsä, vaan ensin kuuntelee ja tarkkailee työntekijää. Asiakas ei välttämättä ymmärrä heti asian ja keskustelun sisältöä, vaan saattaa ensin kaivata keskustelua omaisensa kanssa. Sen vuoksi on hyvä kerrata sovittuja asioita ja tarkentaa niiden sisältöä yhdessä asiakkaan ja omaisen kanssa.

9.1 Saamelainen kulttuurisesti turvallinen kotihoito

Asiakkaan voimavarojen tukeminen on tärkeä osa saamelaista kulttuurisesti turvallista kotihoitoa (Kuva 5.). Työntekijän tukemana asiakkaan voimavarat pystytään tunnistamaan ja tapaamisten sisältöä voidaan suunnitella tukemaan asiakkaan toimintakyvyn ja aktiivisuuden ylläpitämistä yksilölliset tarpeet huomioiden. Ikääntynyt otetaan mukaan toimintaan omien voimavarojensa mukaisesti joko aktiivisena tekijänä tai seuraajan ja neuvonantajan roolissa.

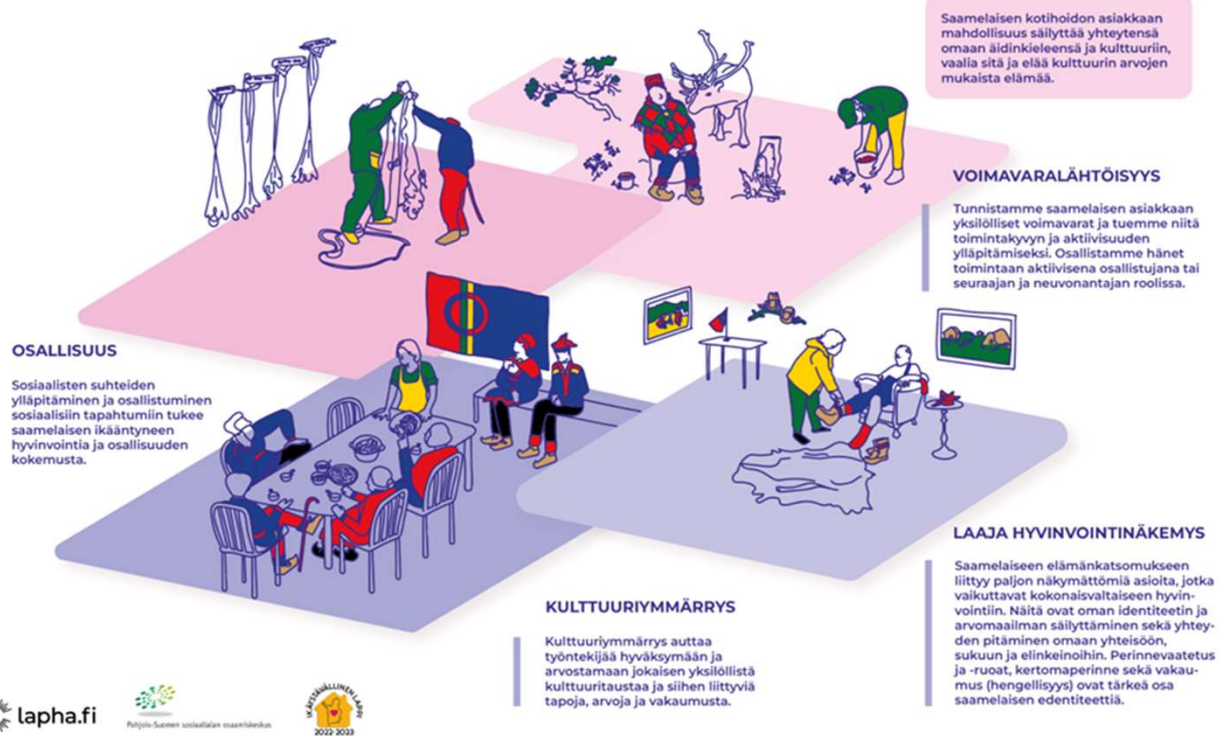
Ikääntyneen yhteyden säilyminen omaan yhteisöön ja äidinkielen ja kulttuurinsa ylläpitäminen, tukee hänen psyykkistä hyvinvointiansa. Saamelaisten kotihoidon työntekijöiden kokonaisvaltaisen roolin ansiosta ikääntyneet saavat kulttuurisensitiivistä ja tarpeenmukaista psykososiaalista tukea, jolloin tarvetta muunlaisille mielenterveyspalveluille ei välttämättä tule.

Ikääntyneen hyvinvointia ja toimintakykyä tukee se, kun pääsee tekemään itselleen tuttuja perinteisiin elinkeinoihin liittyviä, vuotuiskierron mukaisia askareita. Vuotuiskiertoon liittyvät toimia ovat esimerkiksi: keräily, poronlihan leikkaaminen, kalastus ja kalojen käsittely, sekä kalastusvälineiden huoltaminen. Käsityöt ovat saamelaisille tärkeitä identiteetin merkkejä. Työntekijä voi auttaa pienissä käsityöihin liittyvissä tehtävissä kuten ompelu, pajun parkitseminen tai poronahkan käsittely. Saamelaiset ikääntyneet pukeutuvat mielellään omaan lapinpukuunsa ja lakkiin koska asu kertoo, ketä he ovat ja mistä tulevat. Työntekijä voi auttaa esimerkiksi silkin laittamisen tai asusteiden huollon kanssa.

Kotihoidossa tehdään yhteistyötä kolmannen sektorin, seurakunnan ja muiden paikallisten toimijoiden kanssa. Näiden toimijoiden välisenä yhteistyönä järjestetään ikääntyneille mahdollisuuksia kokoontua ja tavata sukulaisia ja tuttuja yli kunta- ja jopa valtakunnan rajojen.

Kulttuurisesti turvallisen kotihoidon tavoitteena on, että saamelainen ikääntynyt pärjää omassa kodissaan mahdollisimman pitkään, jolloin tarvetta raskaammille palveluille tai palveluasumiselle vähenee.

KULTTUURISESTI TURVALLINEN KOTIHOITO

Kuva 5. Kulttuurisesti turvallinen kotihoito

9.2 Kulttuurinen turvallisuus palveluasumisessa

Saamelainen ikääntynyt on myös palveluasumisen asiakkaana osa omaa sukuaan ja yhteisöään, saamelaiskulttuurin jäsen (Kuva 6.). Ikääntyneen mukaan ottaminen askareisiin, muisteluihin ja luonnon merkkien tarkkailuihin, pitävät hänet kiinni omassa kulttuurissaan ja identiteetissään.

Palveluasumisen ympäristössä olisi hyvä olla saamelaisille tuttuja elementtejä, kuten käsitöitä ja materiaaleja niiden valmistamiseen, valokuvia tutuista paikoista ja saamenkielisiä virsikirjoja, lehtiä ja muuta kirjallisuutta. Radiosta voi kuunnella saamenkielisiä lähetyksiä ja joikuja. Merkkipäiviä voidaan huomioida täytekakkua nauttimalla ja liputuspäivinä nostamalla saamenlippu salkoon.

Ulkona ikääntyneen toimintakykyä tukee inspiroiva ympäristö. Norjan puolella Karasjoella on tehty saamelaiskulttuuri huomioiva, ikääntyneille tarkoitettu searvelatnja eli yhteisöllinen tila, jossa eri ikäiset pääsevät kohtaamaan yhteisen tekemisen äärellä. Päiväkoti ja kouluryhmät käyvät vierailmassa ikääntyneiden luona, jossa he yhdessä tekevät vuotuiskierron mukaisia töitä esimerkiksi huovuttavat villaa, istuttavat ja nostavat perunoita, poimivat pensaista marjoja ja valmistavat ruokaa rennossa ilmapiirissä.

Yhteisöllinen tila mahdollistaisi monipuolisesti ulkotiloissa pidettävien tilaisuuksien järjestämisen, kuten jumalanpalveluksia tai pienimuotoisia esityksiä, johon kuka tahansa voisi osallistua. Tällä tavoin saamelaiset ikääntyneet saavat aidosti pysyä osana omaa yhteisöään ja kulttuuriaan.

Sairaus ja ikä eivät poista ihmisen identiteettiä ja hänen perustarpeitaan. Saamelainen ikääntynyt on myös palveluasumisen asiakkaana osa omaa sukuaan ja yhteisöään, saamelaiskulttuurin jäsen.

KULTTUURINEN TURVALLISUUS ASUMISPALVELUISSA

Saamelaisen asiakkaan mahdollisuus säilyttää yhteytensä omaan äidinkieleensä ja kulttuuriin, vaalia sitä ja elää kulttuurin arvojen mukaista elämää.

Sairaus ja ikä eivät poista ihmisen identiteettiä, vaan hän on myös asumispalveluiden asiakkaana oman kulttuurinsa jäsen, osa sukuaan, yhteisöään ja elinkeinoa.

ULKOTILAT

Pihapiirissä saamelaista ikääntynyttä voi inspiroida mahdollisuus tehdä tuttuja asioita, kuten istuskella nuotion äärellä tai laavussa, kerätä marjoja tai muita luonnonantimia. Yhteisölliset ulkotilat voisivat kannustaa lähyhteistöä osallistumaan yhteisiin tilaisuuksiin, perunan istutukseen ja nostoon ja muihin tavallisiin askareisiin.

TILOJEN SISUSTUS

Asumisyksikön tiloissa olevat tutut elementit auttavat saamelaista ikääntynyttä tuntemaan olonsa kotoisaksi. Näitä voivat olla perinteisten käsitöiden tekoon tarvittavat materiaalit sekä valmiit esineet ja asusteet, valokuvat tutuista paikoista, saamenkieliset lehdet, kirjallisuus ja virsikirjat, mahdollisuus kuunnella saamenkielisiä radio- ja tv-lähetystyksiä sekä liiputuspäivien huomiointi.

YHTEISÖLLISYYS

Ikääntyneiden kokemusta yhteisöön kuulumisesta tukevat esimerkiksi asumisyksikössä pidettävät kaikille avoimet, monisukupolviset yhteisölliset tilaisuudet.

Kuva 6. Kulttuurisesti turvallinen palveluasuminen

9.3 Muistisairauden huomioiminen saamelaisen asiakkaan kohdalla

Muistisairaahan kohdalla (kuva 7.) ensimmäisenä opitun kielen merkitys korostuu, koska sairauden edetessä asiakas voi menettää myöhemmin opitun, esimerkiksi suomen kielen taidon. Oikeiden sanojen unohduttua, ikääntynyt voi tehdä omia käännöksiä sanoista, jotka voivat kuulostaa suomeksi epäloogisilta. Jos saamenkielistä henkilöä ei sellaisissa tilanteissa ole paikalla, niin voi yrittää johdatella keskustelua, että saa kiinni siitä, mitä ikääntynyt yrittää kertoa.

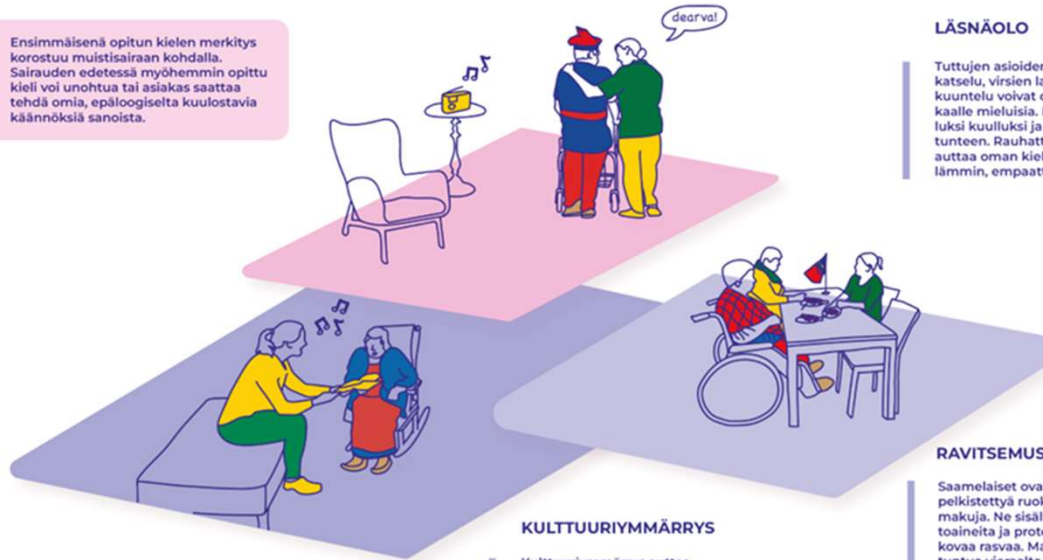
Asiakkaan rauhattomaan käytökseen oman kielen kuuleminen ja lämmin kosketus voi luoda turvallisuuden ja ymmärretyksi tulemisen tunteen. Asiakkaan kanssa voi muistella tuttuja asioita, katsella valokuvia, laulaa tuttuja virsiä tai kuunnella joikuja.

Ikääntyneen ja erityisesti muistisairaahan ravitsemukseen on tärkeä kiinnittää huomioita. Saamelaiset ovat tottuneet syömään pelkistettyä ruokaa ja puhtaita makuja, joten esimerkiksi maustetut ruuat voivat olla ikääntyneille vieraita, jolloin ne voivat jäädä syömättä. Tutut maut ja tuoksut voivat tuoda muistisairaalle lohtua.

Saamelaiset perinteiset ruuat eivät ehkä täytä valtakunnallisia ravitsemussuosituksia niiden vähäisen kasvispitoisuuden vuoksi, mutta ovat kuitenkin hyvin ravintorikkaita. Poronlihassa ja kalassa on paljon proteiinia ja muita ravintoaineita, mutta vain vähän kovaa rasvaa, joten ne ovat terveellisiä ja ravitsevia.

MUISTISAIRAUDEN HUOMIOIMINEN SAAMELAISEN ASIAKKAAN KANSSA

Ensimmäisenä opitun kielen merkitys korostuu muistisairaalla. Sairauden edetessä myöhemmin opittu kieli voi unohtua tai asiakas saattaa tehdä omia, epäloogiselta kuulostavia käännoiksi sanoista.

LÄSNÄOLO

Tuttujen asioiden muistelu, valokuvien katselu, virsien laulaminen ja jolkujen kuuntelu voivat olla muistisairaalle asiakkaalle mieluisia. Ne antavat hänelle kuulukuksi kuulluksi ja ymmärretyksi tulemisen tunteen. Rauhattomaan käytökseen voi auttaa oman kielen kuuleminen ja lämmin, empaattinen kosketus.

RAVITSEMUS

Saamelaiset ovat tottuneet syömään pelkistettyä ruokaa ja puhtaita luonnon makuja. Ne sisältävät myös paljon ravintoaineita ja proteiinia, mutta vain vähän kovaa rasvaa. Maustetut ruoat voivat tuntua vieraalta ja jäädät syömättä.

Tutut maut ja tuoksut voivat lisäksi tuoda asiakkaalle lohtua ja nostattaa hyviä muistoja.

KULTTUURIYMMÄRRYS

Kulttuuriymmärrys auttaa työntekijää hyväksymään ja arvostamaan jokaisen yksilöllistä kulttuuritaustaa ja siihen liittyviä tapoja, arvoja ja vakaumusta.

Kuva 7. Kulttuurinen turvallisuus saamelaisen muistisairaalla kanssa

Saamelainen asiakas jättää toistuvasti ateriapalvelun ruuat syömättä, perustellen syöneensä jo muuta. Jääkaappi on kuitenkin lähes tyhjä.

Mistä voi olla kyse ja mitä tekisit tällaisessa tilanteessa?

Loppusanat

Käsikirja saamelaisen ikääntyneen kohtaamiseen on laadittu STM:n rahoittaman Ikäystävällinen Lappi -hankkeen (2022–2023) aikana. Tarve käsikirjalle nousi sote-alan ammattilaisten kanssa käytyjen keskustelujen pohjalta, joissa toivottiin osaamisen vahvistamista kulttuurilähtöiseen kohtaamiseen.

Sisältö on koottu saamelaisalueen sote-alan ammattilaisten, sekä saamelaisten ikääntyneiden tietoa ja kokemusta hyödyntäen. Kiitokset niille lukuisille saamelaisille ja saamenkielisille sote-alan ammattilaisille, jotka ovat jakaneet tietoaan ja ajatuksiaan saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten ikääntyneiden palveluiden kehittämiseen.

Kiitokset myös saamelaisen yhteisöllisen kehittäjäasiakastoimintaan osallistuneille ikääntyneille ja yhteistyökumppaneille. Ilman teitä tätä käsikirjaa ei olisi syntynyt. Inspiraationa käsikirjalle on ollut Vanhustyön työkalupakki, joka laadittiin SAKASTE-hankkeessa vuonna 2013.

Erityiskiitos Birgitta Maggalle Saamelaisen asiakkaan elämänkulku- ja taustatietolomakkeen jakamisesta (liite 1.).

Hyödyllisiä linkkejä

- Materiaalia saamen kielten opiskelun tueksi: <https://dokumentit.solinum.fi/samediggi/?f=dokumenttipankki/sanastot>
- Saamelaisen vanhustyön työkalupakki <https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/materiaalit/saamvanhustyontyokalup.pdf>
- Alkuperäiskansat ja dementia Pohjoismaissa <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2019/11/Alkuper%C3%A4iskansat-ja-dementia-Pohjoismaissa.pdf>
- Sano se saameksi <http://sanosesaameksi.yle.fi/>
- Artikkelit saamelaisiin kohdistuneesta assimilaatiosta: <https://yle.fi/a/3-9579558>
- Aldring og helse – tietoa saamelaiskulttuurin huomioimisesta ikääntyneiden hoidossa <https://www.aldringoghelse.no/demens/samisk/>
- Saamelaiskulttuuri sote-palveluissa <https://www.utviklingscenter.no/samisk-kulturforstaelse-i-helse-og-omsorgstjenestene/samisk-sprak-og-kulturforstaelse-og-likeverdige-helsetjenester>
- Reaidu – tietoa saamelaiskulttuurista osaamisen vahvistamiseen <https://result.uit.no/reaidu/>

Lähteet

Aikio, Aimo 2010. Olmmošhan gal birge – Áššit mat ovddidit birgema. Čálliid lágádus.

Aikio, Aimo 2023. Puheenvuoro saamenkielisten työntekijöiden tapaamisessa 27.9.2023.

Balto, Asta 1997. Sámi mánáid bajásgeassin nuppástuvvá.

Balto, Asta 2019. Kulturofelas

Bongo, Berit Andersdatter (2012). Samer snakker ikke om helse og sykdom. Samisk forståelseshorison og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Dagsvold, Inger 2014. Det kultursensitive helsemøtet – kunnskapsmessige utfordringer.

Grønmo, Kristine 2023. Puheenvuoro saamenkielisten työntekijöiden työkokouspäivillä 26.9.2023.

Kuokkanen, Rauna 2009. Boaris dego eana. Čálliid lágádus.

Lehtola Veli-Pekka 1997. Saamelaiset. Inari: Puntsi.

Magga, Birgitta 2016. Elämänkulku- ja taustatietolomake. Muistioireisen ikääntyneen ihmisen tukeminen-tutkimuksen osa. Pohjois-Karjalan aikuisopisto.

Pohjoismainen hyvinvointikeskus 2019. Alkuperäiskansat ja dementia Pohjoismaissa. <https://nordicwelfare.org/fi/publikationer>

Saamelaiskäräjät 2013. Saamelaisen vanhustyön työkalupakki. Miten toimin, kun asiakkaana on saamelainen ikäihminen? saamvanhustyontyokalup.pdf (samediggi.fi)

Sametinget 2019. <https://sametinget.se/137993>, mukaillen Jernström Elisabet och Johansson Henning (1997), Kulturen som språngbräda. Studentlitteratur.

Tuhiwai-Smith, Linda 2012. Decolonizing Methodologies. Zed Books.

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:55 Ikääntyneiden asuminen – ennakointi ja varautuminen kunnissa (valtioneuvosto.fi)

Kuvat 2 Kulttuurinen jäävuori ja Kuva 4 Saamelainen hyvinvointikäsitys tehnyt Niila Rahko Tulevaisuuden sotekeskus Lapissa -hankkeessa. Kuvat 7–9 Seven1.